Пише: Небојша Вуковић
понедељак, 09 јун 2008 13:45

Питање о богатству и сиромаштву различитих народа и друштава угледни норвешки економиста и писац ове књиге Ерик Реинерт поставио је себи још пре четрдесет година када је као гимназијалац посетио Перу. Он је тада уочио контраст између оскудице која је владала у главном граду Лими и врло пристојне продуктивности Перуанаца који су радили као шофери, продавци, фризери или хотелијери. Дакле, лењост или ниска продуктивност нису узроковали свуда приметну беду у тој држави. Доцније, након сагледавања истог проблема у неким другим земљама Трећег света – несразмере између степена продуктивности и нивоа благостања, Реинерт је одлучио да напише књигу која ће дати одговор на врло просто питање: “Зашто шофер у Франкфурту има реалну плату 16 пута већу од плате подједнако ефикасног шофера у Нигерији, као што је недавно Светска банка израчунала?” (стр. 6). Другим речима, аутор ове невелике студије од 156 страна решио је да, барем делимично, разјасни један од фундаменталних проблема сваке економске и социјалне теорије – шта је то што условљава да нека друштва живе у изобиљу, а друга пак у беди и оскудици.

Реинерт већ у уводу књиге улази у срж проблема, констатујући да је Енглеска, упркос саветима Адама Смита о слободној трговини, читав век била забарикадирана иза више увозних царина него Француска, која се иначе третирала као тврђава протекционизма. Данас, док Џорџ Буш проповеда слободну трговину, Сједињене Државе субвенционишу своју пољопривреду и штите своја високотехнолошка предузећа. Постоји огроман јаз између реторике и стварности, односно, како тврди Реинерт, “богате државе имају тенденцију да сиромашнима намећу теорије које оне саме нити користе, нити су икада користиле” (стр. 10). Према њему, постоје две главне групе економских теорија, и економисти се одлучују за једну или другу групу зависно од тога да ли дају савете сопственој деци или деци у Африци. Теорија која је данас владајућа прориче да ће слободна трговина створити изједначавање цена фактора производње или, другачије речено, да ће цене радне снаге и капитала бити исте у целом свету. Тај став се заснива на већ чувеном постулату о “компаративним предностима” и специјализацији у одређеним делатностима у којима је појединачна земља ефикаснија од других. По овој теорији, ако би и остале нације прихватиле исти принцип и бавиле се само оним делатностима где имају компаративне предности, сви би били на великом добитку – светска трговина би се одвијала на бази оптималних цена, и свако би имао користи, било у својству продавца или купца робе и услуга. Према томе, за децу из Африке следио би (хипотетички) савет да остану при производњи рецимо кафе или банана, јер ту леже њихове компаративне предности. Међутим, како луцидно запажа овај Норвежанин, “мало који економиста би данас рекао својој деци да је свеједно да ли ће започети своју каријеру као адвокати или као спремачице јер је 'изједначавање цена фактора производње' одмах иза угла или зато што имају 'компаративну предност' у тим делатностима. У личном животу макроекономисти увиђају да је избор економске делатности кључан за животни стандард њихове деце [...] На националном нивоу, стандардна економска теорија 'доказује' да ће једна имагинарна нација састављена само од спремачица бити подједнако добростојећа као нација састављена само од берзанских

брокера. Економисти, дакле, децу у Африци саветују на основу потпуно другачијих схватања од оних које користе када саветују сопствену децу” (стр. 11).

Прва група економских теорија, иначе доминантних у свету, заснива се на метафорама преузетим из физике (рецимо теорија 'невидљиве руке' која држи Земљу у орбити око Сунца, или метафора равнотеже из физике 1880-их година). И док су сами физичари напустили оваква схватања, у економији се она тврдоглаво одржавају и стварају теорију која се гради одозго надоле, односно “претпоставке из света физике намећу се стварности. Ту теорију економисти користе када се обраћају афричкој деци” (стр. 11). Друга група економских теорија заснива се на искуству и гради се одоздо нагоре. Модели из ове групе често се базирају на биолошким метафорама и квалитативном разумевању које се не може квантификовати (стр. 12). Овде долазимо до кључне разлике између ове две групе теорија или, простије речено, између “физичког” и “биолошког модела”. Како тврди Реинерт, “за разлику од модела из физике, код којих је економска политика иста и независна од контекста (ситуација у којој се налазимо је небитна), биолошки модели дају различите предлоге зависно од ситуације у којој се држава налази. У неким случајевима је слободна трговина веома добра, у неким не” (стр. 13). Норвешки теоретичар није присталица само једног модела, он истиче њихову комплементарност, али, како се одмиче у читању књиге, може се уочити наклоност ка тзв. биолошкој метафори.

Базична одлика прве групе теорије (“физичког модела”) јесте висок ниво апстракције. Адам Смит је, по Реинертовим речима, одстранио из своје теорије феномен производње пошто њу и трговину своди на тзв. рад. Дејвид Рикардо је наставио Смитовим стопама са још апстрактнијом теоријом која се темељи на “ раду ” – величини без икаквих квалитета – као мерилу вредности. Најзад, трагајући за решењима за проблеме капитализма, Карл Маркс је усвојио Рикардову радну теорију вредности, иначе потпуно страну немачкој економској мисли и традицији. По Реинерту, и либералне и комунистичке економске теорије су изникле из Рикардовог апстрактног система и стога их оптерећују сличне слабости. Оне су занемариле такве појмове као што су ново знање, иновације, предузетништво, вођство и способност организације. Како тврди Реинерт, “на основу свог заједничког порекла у Рикардовом имагинарном, статичком свету без трења, ни комунистичка ни либералистичка теорија држави не дају неко посебно место. Код Маркса држава треба да нестане” (стр. 19).

Нешто даље, он сматра да “због блиске везе између комунистичке планске економије и либерализма, економистима је лако да иду од једне до друге политичке крајности – од тога да буду лево оријентисани рикардијанци, до тога да буду десно оријентисани рикардијанци. На известан начин ова два крила рикардијанаца представљају заједнички фронт против алтернативне економске теорије засноване на искуству, теорије која се

фокусира на стране, нерикардијанске елементе као што су истраживање, иновације, предузетништво и власништво” (стр. 20).

Реинерт истиче као посебну слабост тзв. стандардне теорије претерану употребу квантификације, јер “коришћење математике сузбија квалитативно разумевање”.

Значајан део његове анализе критички је усмерен на претерану шематизацију и неумерено апстраховање – битне одлике радова класичних либералних економиста попут Адама Смита. Како каже, са Адамом Смитом из економских модела су нестала три битна појма који су неопходни за разумевање економског раста. Пре свега, то је појам *ин овација*
или
нових достигнућа
, затим, са Смитом економски раст није више
синергијски феномен
(другим речима, његовој теорији недостају структурне везе: рецимо, плата фризера зависиће од производне структуре у држави чији је житељ – што су иновативније делатности и што је динамичнија економија, и дотични фризер ће досегнути виши животни стандард), и коначно, са Смитом нестаје схватање да су привредне делатности
квалитативно различите
као носиоци економског раста. Данашња теорија глобализације сматра, по Реинерту, да су различите привредне делатности “
квалитативно исте као носиоци привредног раста”
, што је кобна заблуда, јер скупљање перја и производња компјутера не могу призвести једнаке учинке, ма колико нека земља уживала у компаративним предностима код скупљања перја.

Шта се у глобалној економији дешава са земљама које се специјализују за узгој рецимо малина или банана, или за вађење одређених руда? Као снажне аргументе за глобализацију, Реинерт наводи три разлога: *ефекат тзв. економије обима* (што је веће тржиште и што више можемо да произведемо, роба ће имати ниже трошкове производње); затим, ту су
технолошки развој и иновације
(код великих тржишта трошкови иновација и истраживања се могу расподелити на већи број потрошача, па ће све у укупном скору бити јефтиније); и коначно, постоје аргументи
синергије и кластера
(знање највише напредује када више предузећа, и комплементарних и конкуришућих, раде заједно). Међутим, “државе које се специјализују за извоз сировина доћи ће пре или касније до супротног ефекта од економије обима, наиме до опадајућих приноса” (стр. 62). Ако извозите производе са високим фиксним трошковима (рецимо авионе или

компјутере), онда можете очекивати и ефекте економије обима (што више продате производа, смањујете њихову цену производње и добијате предност над конкурентима). Осим тога, стварате велике баријере за нове такмаце и зато је јако тешко конкурисати фирмама попут
Microsoft
-а . Али ако се повинујете теорији компаративних предности, ако у једној држави нема алтернативног тржишта рада, ако нема индустрије, онда ће становништво морати да живи само од природних ресурса. Како сликовито објашњава Реинерт, “после одређене тачке, биће потребно све више и више рада да би се добила иста количина сировина. Настаће притисак на плате. Замислимо, на пример, да је Норвешка најбоља држава на свету у гајењу шаргарепе и да због тога немамо никакве друге привредне делатности. Пошто бисмо искористили најбољу земљу, шаргарепе бисмо морали да гајимо на све лошијој и лошијој земљи. Свака нова тона шаргарепа била би скупља и скупља (
подсетимо се за тренутак, код компјутера влада обрнуто правило, прим Н. В.
), али цена на светском тржишту не би реаговала на то. Што бисмо се више специјализовали, утолико бисмо били и сиромашнији” (стр. 63). Нешто даље, наводећи пример Аустралије, која је упркос богатим природним ресурсима изградила индустријски сектор који по ефикасности није конкурентан енглеском или америчком, Реинерт закључује да “алтернативно тржиште рада у индустрији обезбеђује минималну плату, која чини да нећемо све дубље тонути у сиромаштво или истребити рибу из мора и истрошити руднике. Држава која се специјализује за природне ресурсе – без алтернативног тржишта рада у индустријском и услужном сектору – доживеће, дакле, супротан ефекат од оног који доживљава Бил Гејтс: што више повећа производњу, утолико ће производња сваке додатне јединице бити скупља” (стр. 63).

У складу са овом шемом, у свету се формира дихотомна геоекономска структура. С једне стране, “богате државе ће заснивати своју привреду на новом знању и иновацијама код којих влада закон растућих приноса (економија обима). Дакле, њихове предности у светској трговини биће у компаративним предностима које су створили људи. Сиромашни ће се специјализовати за компаративне предности које је створила природа, које ће пре или касније давати опадајуће приносе, јер је један од фактора производње дат природом и Господом Богом, у ограниченим количинама и са различитим квалитетима (земља, налазишта руде, јата риба)” (стр. 64).

Када се са терена праксе пређе на теоријски ниво, може се лако увидети, према Реинертовом мишљењу, да је дебата о глобализацији “наставак бинарне аргументације из хладног рата. Тржиште је добро, држава и план нису”. Међутим, у стварности, околности уопште нису тако једноставне како се то често замишља. По мишљењу овог Норвежанина, “богатство нације ће зависити од тога шта она производи”. Што се тиче слободне трговине, она није апсолутни лек, јер ако је данас она корисна, рецимо за Норвешку, за неку другу націју, која се налази у некој потпуно другачијој ситуацији, та иста слободна трговина може бити крајње деструктивна. Нажалост, како констатује

Реинерт, “данашња економска теорија је толико апстрактна да није у стању да узме у обзир ситуацију у којој се појединачне земље налазе. Због тога се исти економски лек преписује свим државама, независно од њихове ситуације” (стр. 71).

Од економских теоретичара које Реинерт посебно уважава и цитира издвојили бисмо двојицу – Вернера Зомбарта и Фридриха Листа. Код Зомбарта, Реинерт посебно наглашава његову теорију о “покретачима” капитализма у које спадају: *предузетник* (осо ба са иницијативом да се нешто произведе или стави у промет);
држава
(творац институција – закона, инфраструктуре, школа, универзитета и сл.); и коначно,
процес машинске производње
(механизација и повећавање ефикасности продукције). Тек у “помоћне факторе” спада оно о чему наши (српски) економисти причају до бесвести:
капитал
,
радна снага
и
тржишта
. Како запажа Реинерт, “око тога да је капитал сам по себи, без иновација и предузетништва, стерилан, слажу се и конзервативни Шумпетер и радикални Маркс. Без људске воље и иницијативе, као што је случај у животињском свету, капитал, радна снага и тржишта су бесмислени појмови” (стр. 74).

Након Другог светског рата уследила је жестока формализација економије, а математика је постала главно средство комуникације. Економија се удаљила од наука попут социологије, а приближила се наукама као што је физика. Ипак, многе факторе као што су предузетништво или иницијатива није могуће квантификовати и свести на бројеве или симболе. Квантификацији подлежу само Зомбартови помоћни фактори: капитал, тржиште и радна снага. Сходно томе, новокласичари су престали да изучавају покретаче капитализма и сав свој интелектуални напор су усмерили ка анализи помоћних фактора. На крају, дошло се чак и до тога да један од заговорника глобализације Мартин Волф тврди за Зомбарта да је фашиста и марксиста (стр. 74–75).

Преводећи резултате теорије на праксу, стигло се, како рече једном приликом Шумпетер, до баналног схватања да је сâм капитал покретач капитализма. Почело се веровати да се може створити капитализам “шаљући капитал у сиромашне земље где нема ни предузетништва, ни државне политике, нити било каквог индустријског система. Резултат тога је да позајмљујемо паре сиромашним државама са каматама које су далеко изнад приноса које могу да постигну специјализујући се за сировине” (стр. 76).

Други теоретичар којег Реинерт нарочито уважава је свакако Фридрих Лист. Његове препоруке су посебно актуелне данас, када се грубо и без устезања намеће један те исти калуп економске политике (нема државне интервенције, нема протекције, принцип "отворених врата") свим земљама, без обзира на то да ли је реч о богатим или сиромашним чланицама светске заједнице.

Реинерт наводи основне Листове препоруке које се тичу вођења привредне политике у једној земљи. У почетној фази нација мора проћи кроз период слободне трговине ради повећања тражње за индустријском робом. Након тога, следи интервал у којем мале државе изграђују сопствену индустрију уз одговарајућу заштиту. У следећој фази треба да наступи интеграција све већих географских области на истом ступњу развоја. Тек након овог (трећег) стадијума, када све нације имају конкурентан индустријски сектор, може доћи до глобалне слободне трговине (стр. 108).

Ослањајући се на Зомбартове и Листове увиде, Реинерт долази до закључака који у ери апсолутне доминације неолибералног дискурса могу изгледати потпуно јеретички. Рецимо, норвешки стручњак констатује да ће људи у земљи са неефикасним индустријским сектором живети далеко боље од људи у земљи без индустрије. Нешто даље, он тврди да је велики проблем са глобализацијом онако како се она данас спроводи у томе "што државе које бивају деиндустријализоване доживљавају драстичан пад прихода. У већини земаља Латинске Америке плате су достигле врхунац отприлике у исто време кад и у Перуу. Они су били најбогатији када су према Светској банци *све погрешно радили*
, када су штитили неефикасну индустрију. Исто се односи и на више земаља у Азији, као што је Монголија, и на већину земаља Другог света, укључујући и Русију" (стр. 109).

Сумирајући своје анализе, практична искуства различитих земаља и теоријско наслеђе низа економских мислилаца, Реинерт тврди да постоје два пута за планетарну економију. Први модел претпоставља глобализацију и тржишта рада, што би у перспективи проузроковало да милијарде сиромашних нагрну у земље благостања које су током историје водиле меркантилистичку политику. То би вероватно довело до великог пада плата у богатом делу света. Други образац јесте алтернативна стратегија глобализације, заснована на сугестијама Фридриха Листа. Листов пројекат подразумева интеграцију у слободној трговини све већих региона на истом нивоу развоја. Другим речима, сиромашним земљама се мора омогућити да воде исту ону политику коју су некад водиле данас богате и моћне земље. Крајњи резулат би могао бити да сви имају компаративне предности, али не у производњи сировина, већ у знању (стр. 133).

Пише: Небојша Вуковић
понедељак, 09 јун 2008 13:45

С обзиром на преовлађујуће теоријско усмерење код наших професора економије, “експерата”, привредних “аналитичара” и министара који су свој “развојни пут” почели од “теткиног кауча”, право је чудо да се превод овакве књиге уопште појавио у Србији. За многе од њих Реинертово позивање на филозофе попут Ничеа или Гадамера, или на економске мислиоце из 17. века, као што су Антонио Сера или Зекендорф, могло би изгледати као “чиста ексцентричност”, док би залагање за већу улогу државе и флексибилан приступ слободној трговини вероватно било оцењено као анахронизам.

Током наше тзв. транзиције, над Србијом је прохујао турболиберални ураган, који је многа предузећа “окитио” са већ чувеним катанцем на улазној капији. У исто време смо слушали приче о томе како ће нас управо узгајање шљива и малина, брање шумских производа (печурки и лековитог биља) и сличне делатности (где уживамо “компаративне предности”) “подићи” и извући из стагнације. Данас, када се коначно схватило да се без солидно развијеног индустријског сектора не може ући у друштво богатих држава, кроз разне олакшице и бенефиције, ми буквално *плаћамо* странцима да подижу фабричке погоне по Србији. Неолиберални концепт, који без милости “гура” домаћа предузећа да се “такмиче” са оним иностраним, не оставља своје негативне последице само у домену економије, већ и на социјално-политичком плану. Тако је рецимо, велики прилив увозне одеће и обуће “одувао” са домаћег тржишта многе средње и ситније произвођаче конфекције из Новог Пазара и околине. Тамошња омладина је све теже проналазила било какав посао, а појединци су излаз из социјалне беде и егзистенцијалног очаја почели да проналазе у скраћивању чакшира и пуштању браде без бркова – у средини која се никада није посебно истицала верским фундаментализмом добили смо вехабије.

Реинертова књига нас опомиње да уколико желимо да будемо део развијеног света, наше компаративне предности треба да буду знање, нове технологије, иновације и агресивни предузетнички дух, а не плодно тло, рудна налазишта или јефтина радна снага. Из његове студије може се посредно закључити да је боље да се у свету препознајемо по софистицираном индустријском производу, него по малинама, буреку или печуркама. Наравно, и пољопривредни производи треба да буду важан део нашег извоза, али пољопривреда не може бити супституција за индустријски сектор који треба да буде “кичма” српске економије. Тек са развијеном индустријом, јаком пољопривредом и снажним услужним сектором, уз густу мрежу здравствених, образовних, научних и културних институција, Србија може претендовати на улогу лидера у јужној Европи. У супротном, бићемо само сировински привезак развијене Европе, чији ће житељи преко лета долазити у “егзотичну” Србију да се мало “издувају” на Егзиту или у Гучи.

Због низа занимљивих ставова и анализа Реинертову књигу т р еба свакако прочитати.

Она опомиње, подстиче на размишљање и преиспитивање и, што је најважније, разбија уобичајене предрасуде о томе како функционише планетарна економија. Њена аналитичност, критички дух и инвентивност могу бити образац и за домаће економске писце који често, уместо да просвећују, српску читалачку публику “хипнотишу” тривијалним истинама и “готовим” решењима.